

Каслінське художнє лиття з чавуну

Чавун – залізовуглецевий сплав, здавна використовувався як ливарний матеріал для виготовлення гармат, ядер, залізничних рейок, дзвонів тощо. Щодо виготовлення з нього литих художніх виробів, то саме «Германії належить честь припоровлення чавуну до лиття предметів вааяння; в її плавильнях відродилось і до здивування вдосконалилось стародавнє французьке литво дрібних рельєфів і різних галантерейних речей з чавуну» (П. Соколов, 1829 р.). Ливарні королівські заводи Германії у Берліні, Зайні і Гляйвіці були побудовані на рубежі 18 – 19 ст. Саме у Берліні розробляли більшість зразків литих художніх виробів, які потім виготовляли і на інших підприємствах. Розквіту це виробництво набуло у 1820 – 1840 рр., демонструючи найвищий технологічний і художній рівень та широкий асортимент виробів. У другій половині 19 ст. їх виробництво стало нерентабельним і суттєво скоротилось.

Протягом 18 – 19 ст. в Росії чавун став невід’ємною складовою архітектурних ансамблів. Відомі зодчі А. Вороніхін, К. Россі, О. Бове, Д. Жілярді, В. Стасов прикрашали свої творіння чавунними решітками, скульптурами, вазами. З литого чавуну виготовлялись елементи мостів, альтанки, вироби монументальної статуарної пластики. Художнє лиття малих форм, перш за все пласке, для прикраси інтер’єрів з’явилося на рубежі 18 – 19 ст. (барельєфи, ікони, медалі). До 1820-х років відносять зародження об’ємної скульптури кабінетного призначення. В цей період виробництво здійснювалось на Верх-Ісетському, Киновському, Кувшинському, Билимбаєвському та інших заводах. У 1860-х роках стали широковідомими Каслінський і Кусинський заводи на Уралі. Володіючи високоякісними місцевими формівними матеріалами каслінські ливарники зарекомендували себе неперевершеними майстрами скульптури з чавуну. Відомий письменник автор книги «Малахітова шкатулка» П. Бажов писав – «Супротив наших каслінських майстрів фігурного лиття ніхто вистояти не міг. Скільки заводів навкруги, та ні одного в рівень не поставиш».

Каслінський чавуноплавильний завод (нині завод архітектурно-художнього лиття) був започаткований тульським купцем Яковом Коробовим у 1747 р. на землях викуплених у башкір біля озера Каслі Катеринбургської волості. У 1752 р. був проданий Микиті Демидову, згодом перейшов до його небожа Петра, а з 1806 р. став власністю купця Лева Расторгуєва та його нащадків (1822 – 1917 рр.). Перші спроби виготовлення литих художніх виробів відносяться до другої чверті 19 ст., а розквіт каслінського лиття до періоду 1840 – 1914 рр.

Каслінські ливарники відливали у чавуні роботи видатних зарубіжних (Ж.-Л. Готье, Л. О. Моро, П. Е. Деламбера, К. М. Клодіона) та вітчизняних скульпторів (П. К. Клодта, Є. А. Лансере, А. Л. Обера, М. Р. Баха, Р. І. Баха, Н. І. Лібериха, Н. А. Лаврецького, Ф. Ф. Каменського, П. П. Забелло, Ф. П. Толстого).

Рис. 1. Фрагменти статуєток Дон Кіхота і Мефістофеля (Ж. Готье).

До асортименту чавунної литої скульптури ввійшли бюсти, скульптурні групи, статуєтки, канделябри, ажурні талері, медалі, кронштейни, садово-паркові меблі тощо.

Важливим щодо підвищення якості виробів стало відкриття М. Д. Канаєвим у 1871 р. ремісничо-художньої школи, в якій діти майстрів навчались малюванню, ліпленню фігур з воску і глини, різьбленню, формовці і литтю. Це зумовило прояву серед каслінських робітників народних скульпторів-самородків (В. Ф. Торокін, Д. І. Широков, К. Д. Тарасов). Саме Торокін започаткував своєю скульптурою «Старуха с прялкой» новий напрямок масової каслінської продукції, що відображає простих трудівників. До речі багатьох з нас перше знайомство з професією

Рис. 2. Ажурні вироби з чавуну.

ливарника почалось ще у шкільні роки з оповіді П. Бажова «Чавунна бабуся». Популярність демократичного мистецтва народних майстрів, незважаючи на значні прибутки від продажу цих виробів, стурбували хазяїв заводу, зокрема «конфузії» їх у Дворянському клубі. Тому під загрозою звільнення всім самоукам заборонили виготовляти виливки за власними зразками і надалі займатись лише литтям, чеканкою і доведенням до досконалості не своїх скульптур.

а

б

Рис. 3. Майстер художнього лиття В. Ф. Торокін (а) і його робота «Старенька з прялкою» (б).

Основною і відповідальною технологічною операцією при виготовленні художніх виробів з чавуну є формовка (виготовлення якісної ливарної форми). Моделі художніх виливків складної форми, які мають виступи, западини і глибокі рельєфи, ускладнюють видалення готового виробу з ливарної форми без її пошкодження. Тому використання звичайних способів формовки є неприйнятним і найбільш поширеним способом стає «куськове формування» за якого форма складається з кількох фрагментів (кусків). Вміння розділити складну поверхню моделі на мінімальну кількість «кусків» було показником майстерності формовщика. Чистота поверхні литого виробу, відповідність його оригіналу також цілком залежали від формівника. У кожного майстра були свої секрети, набір інструментів, добавки до формувальних сумішей, припили тощо, які передавались від батька до сина. Серед каслінських династій найбільш відомі Мочаліни, Теплякови, Самоіліни, Ігнатови, Перміни. Ці імена дійшли до нас завдяки каслінській традиції ставити тавро на готовому виробі.

Для надання литим виробам кінцевого завершеного вигляду їх піддавали наступній механічній обробці і фарбуванню. Механічна обробка включала після попереднього відпалювання виливка операції видалення

слідів від живильників, випорів, швів від з'єднань частин ливарної форми і, зокрема, дуже важливого карбування (чеканки) для відновлення чіткості рисунку і геометрії та фактури поверхні моделі. У створенні фахових кадрів заводу значну роль відіграли на початку 19 ст. майстри, виписані з Германії, а також майстри із Златоуста (Н. Мурзін, Кузнецови, Самоіліни) в кінці 19 ст. У 1913 р. у Каслях працювало вже понад тридцять п'ять майстрів формовки і шістдесят карбувальників. Слід відзначити широкий асортимент художніх виробів заводу – окрім кабінетних виливків бюстів, скульптурних композицій, статуеток, анімалістичних і ажурних виробів відливали також і архітектурні деталі високої художньої якості.

Рис. 4. Майстри Каслінського заводу.

Необмежені можливості чавунного лиття були продемонстровані каслінськими ливарниками на Всесвітній виставці 1900 року у Парижі. Справжнім шедевром ливарного виробництва став павільйон з чавуну, в якому розмістили велику колекцію художніх виливків.

Рис. 5. Кабінетні художні вироби з чавуну.

Величезний майже п'ятиметровий павільйон спроектував у 1898 р. Є. Є. Баумгартен, якому вдалось в одному виробі показати всі жанри художнього лиття – кабінетну структуру, горельєфи і барельєфи, філігранний наскрізний орнамент, архітектурні деталі. Кожна з безлічі деталей павільйону (понад 2000) є завершеним художнім твором і не порушує гармонійності сприйняття його в цілому. Павільйон одержав найвищу нагороду виставки – Гран-при. Газета «Ліберте» назвала його неперевершеною вершиною ливарного мистецтва.

Нині павільйон експонується у відновленому вигляді у залі Єкатеринбургської картинної галереї. Відновлення павільйону було здійснено протягом 1957 – 1958 рр. майстрами каслінського художнього лиття (формувальники П. Дунаєв, В. Востротин, В. Єгоров, Н. Родоскорова, А. Паніковська; карбувальники А. Луманов, Б. Рязанцев; маляр А. Столбіков; модельник В. Савінов). У процесі цих робіт було відлито, оброблено і змонтовано понад 1000 втрачених і зруйнованих деталей. За словами автора книги «Каслінський чавунний павільйон» професора Б. В. Павловського деталі відновленого шедеву нічим не відрізняються від виконаних раніше – «онуки каслінських майстрів виявились достойними своїх дідів»!

Рис. 6. Чавунний павільйон Каслінського заводу на Всесвітній виставці 1900 р. у Парижі (а), фрагменти оздоблення павільйону (б).

В наш час при виробництві художніх литих виробів використовують нові технологічні процеси і матеріали. Проте виливки Каслінського заводу 19 – початку 20 ст. викликають підвищений інтерес для антикварів, багато з них оцінюються як високохудожні творіння, входять до різних зібрань колекціонерів.

Б. А. Кірієвський

Від головного редактора

Кірієвський Б. А.

Найбільшим зібранням в Україні, на наш погляд, є репрезентована у ФТІМС НАН України колекція художнього лиття, зокрема каслінського, відомого вченого-ливарника доктора технічних наук професора, лауреата Державної премії України з науки і техніки Кірієвського Б.А. Своєю науковою і громадською діяльністю Борис Абрамович невпинно і захоплено пропагує стародавню і вічно молоду професію ливарника, передає свій досвід молоді. Саме до таких людей можемо віднести поетичні рядки Максима Рильського:

*«Ми працю славимо, що в творчість перейшла,
У музику палку, що серце тисне.
У щастя людського два рівних є крила –
Троянди й виноград, красиве і корисне».*

Персонажі М. Гоголя з колекції Кірієвського Б. А.